

Kemény István: Sós Aladár

Bevezető tanulmány
Sós Aladár: Szabadság és gazdaság
c. könyvéhez

Göncöl Kiadó, Budapest 1991, 7-21. old.

BEVEZETŐ

Budapest és más magyar városok épületeinek ismerői és az építészet történetének kutatói Sós Aladárt az első világháború előtti és a két háború közötti korszak kitűnő építészeként tartják számon, és sokan közülük talán nem is tudnak arról, hogy a teória és a gyakorlati alkotás világában egyaránt otthonos férfi elsősorban társadalomtudós volt. Annak is kivételes, több szempontból is. Közgazdaságtani, etikai, logikai, ismeretelméleti, építészet-történeti, művészettörténeti írásainak olvasói meglepődve tapasztalhatják alapos tudásának és mindig eredeti látásmódjának együttesét mindezekben a területeken. Munkásságának középpontjában *a gazdaság alapkérdéseinek és a szabadság gazdasági előfeltételeinek* a kutatása állt, valamint ezek kapcsán *a föld- és telekértékadó javaslata*, ugyanúgy, mint mesterénél és barátjánál, *Pikler J. Gyulánál*.

E javaslat legismertebb változata az amerikai *Henry George*-tól származik, aki 1879-ben tette közzé *Haladás és Szegénység* című művét, amely azután bejárta az egész világot.¹ Pikler és Sós továbbfejlesztették George tanait, kristálytiszta elméletet dolgoztak ki, és a gyakorlati alkalmazásban is egyszerű, világos, mindenki által érthető szabályokhoz jutottak. Végeredményben nem is szerencsés, hogy a föld- és telekértékadóra vonatkozó javaslatot georgeizmusnak nevezik. Eredetileg ugyanis a 18. században a francia fiziokraták² vetették fel, hogy el kell törölni azokat az adókat, amelyeket akkor beszedtek, és egyetlen adót szabad kivetni, ez pedig a földjáradékra kivetett adó. A 19. század folyamán azután sok más szerző vette át ezt az elgondolást, illetőleg terjesztett elő ilyen javaslatokat. Csak néhányat említek közülük. Mindenekelőtt *John Stuart Millt*.

*A politikai gazdaságtan elvei*³ című 1848-ban kiadott munkájában többek között a következőket fejt ki: a földtulajdonosok osztálya – ez a számra

¹ *Progress and Poverty*, 1879. Új kiadás: New York, 1955. Magyarul: *Haladás és szegénység*, Athenaeum, Budapest, 1914.

² Mirabeau: *Théorie de l'impôt*, Amsterdam, 1760.; Francois Quesnay: *Tableau économique*, 1758. Új kiadás: *Tableau économique des Physiocrates*, Paris, 1969.; Anne Robert Jacques Turgot: *Réflexion sur la formation et la distribution des richesses*, 1776. Új kiadás: *Écrits économiques*, Paris, 1970.

³ *Principles of Political Economy*, 1848.

kicsi és mégis nagyon fontos osztály – az egyetlen, amely olyat birtokol, amelyet sem ő maga, sem más nem termelt. A földjáradék-monopólium eredménye: csak azért tudnak bérleti díjat beszedni, mert olyasmit birtokolnak, amire másoknak szükségük van, s amihez csak az ő beleegyezésükkel lehet hozzájutni. Amikor a tulajdon szentségéről beszélünk, mindig gondolnunk kell arra, hogy ez a szent jelleg nem illeti a földtulajdont. A földet nem csinálta senki, a föld az egész emberiség elemi öröksége. Nincs abban semmi igazságtalan, ha valakit annak birtoklásából zárnak ki, amit mások termeltek meg. De bizonyosan igazságtalan, ha az, aki ma látja meg a napvilágot, a természet minden adományát mások birtokában látja, s neki már nem jut hely a földön. A magántulajdon legelszántabb hívei sem tagadják, hogy a föld magántulajdona alapvetően különbözik minden más tulajdontól, azáltal, hogy a társadalom többsége ki van zárva belőle.

Képzeljük el, hogy vannak olyan jövedelmek, amelyek állandóan növekednek anélkül, hogy birtokosaik ennek érdekében a legkisebb erőfeszítést is tennék; s hogy ezek a birtokosok olyan osztályt alkotnak, amely szünet nélkül gazdagszik, anélkül, hogy bármit is csinálna: ilyen jövedelem a földjáradék. Ha egy társadalom gazdagodik, ez feltétlenül magával hozza a földtulajdonosok jövedelmének növekedését, valamint azt, hogy a társadalom összvagyonából egyre nagyobb rész jut rájuk anélkül, hogy akár az ujjukat is mozdítanák. Amíg alszanak – gazdagodnak, munka, kockázat, takarékoság nélkül.

Az idézett nézetek alapján az ember azt várná, hogy Mill a földjáradék teljes eladóztatását fogja javasolni. Ő azonban nem volt ennyire radikális. Ennél sokkal mérsékeltebb dolgot javasolt. Nevezetesen a telkek és földek *értékemelkedésének* eladóztatását.

Azt kívánta, hogy egy adott időpontban mérjék fel Anglia földjeinek, telkeinek, bányáinak, helyeinek értékét. A továbbiakban rendszeresen figyeljék ezeknek az értékeknek az alakulását, és az értékemelkedést szedjék be adóban. A javaslat értelmét könnyű fölfogni. Ha bárhol a világon utat, vasutat, hidat, alagutat, csatornát építenek, akkor ezek közelében ugrásszerűen emelkedik a telkek értéke. Ugyanez történik víz-, gáz- vagy villanyművek építésekor. Ezeket a közlétesítményeket az állam hozza létre polgárainak adójából. A polgárok tehát áldozatot hoznak a közművekért; hasznot azonban a telektulajdonosok húznak belőle. Mill tehát azt javasolja, hogy a költségeket is az fedezze, aki a hasznot lefölozi.

Hermann Heinrich Gossen, a határhaszon-elmélet nagy előfutára továbbment Millnél. *Az emberi érintkezés törvényeinek fejlődése*⁴ című, 1854-ben

⁴ *Entwicklung der Gesetze des menschlichen Verkehrs und der daraus fliessenden Regeln für menschlichen Handeln*, 1854.

közzétett klasszikus munkájában azt állítja, hogy az emberek csak akkor fejthetik ki összes teremtő képességüket, ha szabadon választhatják ki a helyet, ahol dolgozni akarnak. Ebben azonban akadályozza őket a földek és helyek magántulajdona, amelyet Gossen éppen ezért a gazdasági és társadalmi fejlődés gátjának nevez. Azt javasolta tehát, hogy az állam piaci áron vásárolja meg az ország összes földjeit és helyeit, majd árverés útján bocsássa azokat bérbe a legtöbbet ígérőknek.

Gossen munkáját *Léon Walras* svájci közgazda folytatta. Walras liberális közgazda; *Mengerrel* egy időben ő dolgozta ki az értéknek a határhaszonra épített elméletét, az árak és a csere egyensúlyi elméletét és ez utóbbinak a matematikai modelljét. Nos, a neoklasszikus gondolkodási irány megteremtője magától értetődően híve volt a munka, a termékek, a tőke akadályoktól mentes szabad forgalmának, egyben azonban a gazdasági és társadalmi igazságosság útjait is kereste. A megoldást Gossen javaslatának módosított megvalósításában látta. *A földek árának és az állam által való felvásárlásuknak matematikai elmélete*⁵ című, 1880-ban megjelent munkájában így ír: „Az állam a szokásos folyó árakon vásárolná meg a földeket jelenlegi tulajdonosaiktól, kötvényekben fizetne nekik, amelyek a szokásos kamatláb szerint kamatoznának. A megvásárolt földeket azután bérbe adná egyfelől vállalkozóknak, hogy a bérbe vett helyeken mezőgazdasági, ipari vagy kereskedelmi tevékenységet folytassanak, másfelől fogyasztóknak, hogy azokon lakóházat, kertet vagy parkot építsenek. Egyetlen feltétel lenne, bárkinek is, hogy a legmagasabb bérleti díjat fizesse meg. Elméletileg elképzelhető, hogy a helyek továbbra is a régi tulajdonosok kezében maradnak. Az új vállalkozók és fogyasztók viszont a bérleti díjat nem a hajdani tulajdonosoknak, hanem az államnak fizetnék, a régi tulajdonosok pedig az államkötvények kamatait kapnák. A földjüket továbbra is saját kezelésükben tartó hajdani tulajdonosok ugyanilyen magas bérleti díjat fizetnének az államnak, másfelől viszont megkapnák a kötvények kamatait. Lassan ugyan, de bizonyosan nagy változások mennének végbe a helyek használatában. Mivel a legmagasabb bérleti díjat kellene fizetni, a helyeket is a lehető legjobban használnák ki. Mivel a gazdasági haladás emeli a földek értékét, egy idő után a bérleti díjak összege nagyobb lenne, mint a kötvények után fizetendő kamatok összege. Megkezdődhetnék és nagyon gyorsan lebonyolódhatnék a kötvények tőkéjének törlesztése. Ettől kezdve a bérleti díjak teljesen elegendőek lennének az állami kiadások fedezésére, s minden más adót el lehetne törölni. A társadalmi érdek és a társadalmi igazságosság tökéletesen megvalósulna.

⁵ Théorie mathématique du prix des terres et de leur rachat par l'Etat, Lausanne, 1880.

Quesnay, Turgot, Mill, Gossen, Walras munkái mutatják, hogy a földjáradék eladóztatásának gondolatát nemcsak *George, Pikler* és *Sós* vagy legfeljebb néhány más izolált közgazdász képviselte.⁶ A közgazdaságtani folytonosság vitathatatlan, de igaz Samuelson megállapítása is: „Nem valószínű, hogy egyhamar felbukkan valaki, és olyan meggyőző bibliát ír a mozgalom számára, mint Henry George tette a *Progress and Poverty* című könyvében.”⁷

Sós Aladár bizonyosan nem bibliát akart írni, amikor fél évszázaddal ezelőtt papírra vetette *Elméleti általános közgazdaságtanának* első sorait. Stílusában sem George biblikus pátoaszát alkalmazta. Ehelyett művének elvi fejezeteiben az alapfogalmak tisztázására, a két záró fejezetben pedig javaslatának minden elvi és gyakorlati követelményt kielégítő megfogalmazására törekedett.

A társadalmi erkölcs területén Sós szerint posztulátumokból kell kiindulni. Ilyen posztulátumoknak tekinti a következőket⁸: „Tanunk nemcsak gazdasági ismereteken nyugszik. A közgazdaságtan csak arra adhat választ, hogy gazdasági szempontból, vagyis az emberek között pusztán ökonómiai cserét feltételezve, milyen gazdasági rend volna a leghatályosabb. Az emberek együttélését azonban erkölcsi felfogások és érzések is irányítják és alakítják. Tanunk pedig az emberi együttélés legkevesebb erkölcsi és gazdasági zavarral járó, legelőnyösebb és legharmonikusabb rendjére kíván rámutatni, így tehát támaszkodnia kell mind erkölcsi, mind gazdasági belátásokra... Mi tehát azokhoz fordulunk, akik elismerik minden ember egyenlő jogát az élethez, a Földön való tartózkodáshoz, itt megélhetésének és boldogulásának kereséséhez, testi és szellemi szükségleteinek kielégítéséhez. Ennek érdekében az embernek másokéval egyenlő joga van a termeléshez, a saját maga fölötti rendelkezéshez. Ezekből következik joga a munkája teljes eredményéhez, valamint Kant tilalma is, mely szerint senki sem tekintheti és használhatja embertársát a saját eszközének.

Mindezeket összefoglalva, mindenki egyenlő szabadságát mondhatjuk ki erkölcsi felfogásunk alaptételül. Csak azzal érdemes a helyes társadalmi rendről értekeznünk, aki ezeket a posztulátumokat magáévá teszi. Aki nem fogadja el, az ha hatalmában van, úgysem nyugodnék, és felforgatna minden, az ilyen követelményeket teljesíteni igyekvő, társadalmi rendet. Nem kutatjuk, hogy ezek a posztulátumok a mindenkor és mindenhol érvényes, természetes jog vagy az észjog követelései-e, vagy pedig a történeti jog termékei-e, és csak a kultúra bizonyos fokán, a társadalom bizonyos

⁶ George közgazdasági nézeteinek megítélését illetően lásd többek között J. A. Schumpeter: *History of Economic Analysis*, IV. rész, III. fejezet, London, 1954. és Samuelson, P. A. – Nordhaus, W. D.: *Közgazdaságtan*, II. kötet, XXVII. fejezet, Budapest, 1987.

⁷ Samuelson–Nordhaus, i. m. 850. oldal

⁸ Az idézet megtalálható az első könyv harmadik részében A tan című fejezet elején (*A szerk.*)

állapotában, bizonyos emberekben kialakult nézetek-e. Mi megelégszünk azzal, hogy szerte a világon századok óta voltak és vannak emberek, akik így gondolkodtak és éreztek, akik az ilyen erkölcsi követelményeket teljesítő társadalmi rendben szerettek volna vagy szeretnének élni. Meggyőződésünk, hogy sokan vagyunk, és reményünk, hogy egyre többen leszünk.”

Ugyanílyen posztulátumokat találhatunk más fogalmazásban 1969 márciusában kelt levelében⁹: „Mik tehát azok az etikai posztulátumok, amelyek pillérei a mi gondolkodásunknak? Mindenekelőtt azt kell mondanom, hogy az emberek egyenlően jogosultak a Földnek nevezett bolygón való tartózkodásra, ott a boldogság keresésére, ott a megélhetésük biztosítására. Ez egy olyan gondolat, amelyet már a Biblia is hangoztatott. Van egy gyönyörű passzus, amelyik így szól: »Isten mondja népének: ne adjátok el a földet örök áron, mert a föld az enyém, és ti csak jövevények és zsellérek vagytok e földön.« Ez leszögezi azt a gondolatot, hogy az emberek csak azért harcolhatnak s csak azért küzdhetnek, hogy mindenkinek joga legyen, a »jövevénynek«, a »zsellérnek« is az e földön való életéhez. Senkinek sincs joga, hogy magának külön jogokat, külön kiváltságokat követeljen ezen a Földön. Ezt kiegészítené az a másik, mélyreható etikai megfontolás, hogy az embernek joga van munkájának teljes eredményére. Ez is régóta hangoztatott követelés, amelyiknek a teljesítése homlokegyenest szemben áll világunk minden állami és közületi berendezkedésével. Ma a közületek, az államok abból élnek, hogy az emberek munkáját megcsorbítják, munkájuk komoly, sőt néha túlnyomó részét elveszik a közület céljaira, és az ember számára, aki a dolgokat termelte, aki munkájával az egészet létrehozta, annak csak a maradék jut. A másik etikai alapelv tehát az, hogy az emberek számára biztosítani kell munkájuk teljes eredményét, aminek azonban van egy kiegészítése, s ez az, hogy viszont a közösségnek is biztosítani kell a munkájának és jelenlétének teljes eredményét. Ugyanílyen etikai követelés, a mi egész világszemléletünknek másik alapja, hogy az embernek önrendelkezési joga van. Egyik embernek sincs joga a másik ember felett rendelkezni, csak az ő tudtával és beleegyezésével. Ez, amit már *Kant* is oly plasztikusan fejezett ki: egyik ember sem tekintheti a másik embert pusztá eszközének. Az ember öncél, és élete kiteljesíthetetlen, ha nem rendelkezik saját maga felett.”

Mindenki egyenlő szabadságának posztulátumából indul ki Sós *Szabadságot vagy demokráciát?* című tanulmányában is, az *Állam és Polgár* című folyóirat 1935. júniusi számában.¹⁰ Az egyéni szabadság posztulátuma szerint minden embernek egyenlő és sérthetetlen joga van a szabadsághoz,

⁹ Az idézett levél megtalálható kötetünk második könyvében.

¹⁰ Ez a tanulmány is megtalálható a második könyvben.

azaz saját személye és tulajdona feletti rendelkezéshez. Ez a felfogás a szabadság érvényességének is határt szab. Senkinek sem áll szabadságában valamelyik embertársának szabadságát megsérteni. Szabad egyének között csak szabad megegyezés útján jöhet létre érvényes jogviszony. Sem 50 001 ember nem mondhat le erkölcsi joggal a többi 49 999 embernek, sem 99 999 ember 1 embernek természetes és jogos elemi egyéni szabadságáról. Minden normális elméjű és felnőtt korú embernek legfeljebb arra lehet joga, hogy a saját maga szabadságáról mondjon le. De senkinek sincs joga arra, hogy lemondjon mások szabadságáról, tehát például a kisebbség tagjainak vagy kiskorú vagy még meg sem született gyermekeinek szabadságáról.

Ugyanakkor az is igaz, hogy az emberek társadalmakban és közösségekben élnek, közös ügyeik vannak, amelyekben határozni és intézkedni kell. Nem lehet a határozatok érvényességét a polgárok kivétel nélküli hozzájárulásához kötni. Nem lehet a közösség ügyeinek intézésében minden egyes embernek vétőjogot adni, mert akkor a közösség ügyei egyáltalán nem volnának intézhetők. Minden felvetett kérdés végeláthatatlan vitába fúlna. Valami módon biztosítani kell a határozatképességet. Ha az egyéni szabadság követelését a legszigorúbban vesszük, és minden egyes tag akaratát egyenértékűnek nyilvánítjuk, akkor annak eldöntésére, hogy a különböző akaratok közül melyik legyen mérvadó, nincs más mód, mint a számszerű összehasonlítás, megszámlálása annak, hogy a különböző akaratok közül melyikkel hány ember azonosítja magát. A demokrácia tehát a szabadság és egyenlőség tiszteletében teszi magáévá a szigorú számszerűsége alapított többségi elvet. A demokrácia nem állítja, hogy a többség akarata helyes, és a kisebbségé helytelen; csak annyit mond, hogy a közösség ügyeit intézni kell. A többség akaratát kell mérvadónak tekinteni, mert ennek keresztülvitelével kevesebb ember akarata ellen cselekszünk, mint ha a kisebbségét fogadnók el. A demokrácia tehát a két rossz közül a kisebbet választja. A többségi akaratnak a lehető legszabadabban kell kialakulnia. Ehhez elengedhetetlenül szükséges a sajtó, a szólás és a gyülekezés szabadsága, vagyis az, hogy minden vélemény hangot kaphasson, híveket szerezhessen és e híveket felsorakoztathassa.

Sokan éppen a szabad vitát tartják a demokrácia lényegének, mert a szabad vitában kialakuló közvélemény adja a többséget. Mindez azonban nem változtat azon, hogy a kisebbség szabadsága akkor is sérelmet szenved, ha a fölötte való többségi rendelkezést hosszantartó vita előzte meg.

Foglaljuk össze az elhangzottakat.

Az egyéni szabadsághoz való jogunkról nem mondhatunk le, mert ezzel minden más jogunkról is lemondanánk. Lemondanánk továbbá egy elfogadható jogrendszer lehetőségéről is. Viszont nem mondhatunk le a szabályozott közösségi életéről sem. Közösségen belül pedig kénytelenek vagyunk a többségi elvet elfogadni.

Ebből a dilemmából – írja Sós Aladár – csak az menthet ki bennünket, ha a többségi elv érvényét a jogos egyéni szabadságot nem érintő hatáskörre korlátozzuk. „Ez annyit jelent, hogy elvi határozottsággal és élességgel kell tudnunk szíjjelválasztani az egyének magánügyeit és magántulajdonát a közület közügyeitől és a köztulajdontól.”

Hogy kell ezt érteni?

Sós felfogása szerint az emberek nem azért tömörülnek közösségekbe és társadalmakba, hogy szabadságukat vagy annak egy részét valamilyen előnyökért feláldozzák. Éppen ellenkezőleg: szabadságuk megvédéséért szövetkeznek embertársaikkal. A közösségeknek és társadalmaknak az egyéni szabadság oltalmazása a rendeltetése. Közügy tehát mindaz, ami az egyéni szabadság megóvásának érdekében szükséges. Közügy a polgárok szabadságát kívülről jövő támadások esetleges erőszakosságai és túlkapásai ellen megvédeni. Közügy a polgárok személy- és vagyónbiztonságának érdekében általános rendet teremteni és azt fenntartani. Közügy a lakosság általános jólétét, egészségét és kultúráját fejlesztő közműveket és intézményeket emelni és fenntartani. És végül közügy a közös tulajdonnak, illetve a közös jövedelemnek a megóvása és minden polgár érdekét egyformán szolgáló kezelése.

Javaslatának lényegéhez érkeztünk: a *jogos köztulajdon* fogalmának tisztázásához. Hol van tehát a jogos magántulajdon és a jogos köztulajdon határa?

Ennek eldöntéséhez újra visszanyúl a szabadság alapjogához. Szerinte szabad embernek jogában áll önként határozni arról, hogy valamilyen munkát hajlandó-e elvégezni vagy sem. Módjában áll munkájának elvégzését ahhoz a feltételhez kötni, hogy munkájának teljes bére az ő tulajdona.

Közös tulajdonnak, vagyonnak és jövedelemnek forrása csak az lehet, ami nem egyének vagy csoportok munkájának terméke, hanem ami az egész lakosság jelenlétének és munkájának a terméke. Ez pedig az adott terület tartózkodási és termelési helyeinek az értéke. A hely, a tartózkodási és termelési hely, a föld, a telek, a bányá, az olajkút, az energiaforrás az egyedüli, amely az idők során növekedik értékben és eladási árban, egyrészt az emberek egyszerű jelenlétének, másrészt munkájának következtében. Mert termelési és tartózkodási helyre, természeti adottságokra, a természet anyag- és energiaforrásaira mindenkinek feltétlenül szüksége van, és mert a tartózkodási és termelési helyek össz mennyisége egyszer és mindenkorra adva van, azt semmiféle erőfeszítéssel sem lehet lényegesen növelni.

Sós Aladár koncepciója szerint tehát a természeti adottságok, a helyek köztulajdonba valók, és egyedül ezek valók köztulajdonba. Az általa elképzelt szerkezetben mindenki maga rendelkezik munkájának termékeivel, és a közösség rendelkezik azzal, ami a közös tevékenységek eredménye, a többségi elv alapján.

Az eddigiekben elsősorban a társadalmi erkölcs posztulátumaival foglalkoztam. Most *közgazdasági kérdésekre* térek át. Elsőnek a termelés tényezőire vonatkozó Sós–Pikler-féle felfogást érintem.

A termelésnek általában három tényezőjét szokták megkülönböztetni. Ezek: a föld, a munka és a tőke. A föld szó használata azonban könnyen vezethet félreértésekre, tudniillik az ember azonnal mezőgazdasági földekre gondol. A közgazdasági értelemben vett föld azonban magában foglalja a vizeket, tavakat, erdőket, bányákat, olajkutakat, energiaforrásokat, valamint a városi és város körüli telkeket is, jelenti tehát a Föld bolygó egészét, annak összes tartózkodási és termelési helyeivel együtt. A munka szó nem szorul magyarázatra. Magától értetődően az emberi, testi és szellemi erőfeszítést jelenti. Azt az okoskodást, amely szerint a munka valamilyen viszony lenne, a georgeisták üres spekulációnak és szócsavarásnak tekintik. Tőkén közgazdaságtanukban gyárakat, gépeket, szerszámokat, anyagokat, készleteket, tehát emberi munkatermékeket értenek, mégpedig az emberi munkatermékeknek azt a fajtáját, amelyet nem közvetlenül fogyasztanak el, hanem eszközül használják arra, hogy vele nagyobb gazdagságot állítsanak elő. Sok ember gondolja úgy, hogy a legfontosabb termelési tényező a tőke, abból indulva ki, hogy minél több tőke van egy országban, az annál gazdagabb. Sőt azt is gondolják, hogy a tőke a termelés nélkülözhetetlen előfeltétele. Mivel azonban a tőke maga is az emberi munka terméke, a termelés egyik eredménye nem lehet a termelés előfeltétele. A georgeisták szerint a termelésnek csak két előfeltétele van. Egy hely, ahol termelni lehet, és az ember, aki termel.¹¹ Nem mintha lebecsülnék a tőkének mint termelési tényezőnek jelentőségét. Hiszen éppen azért termelnek az emberek tőkét, mert segítségével nagyobb gazdaságot remélnék előállítani. E tény azonban mit sem változtat azon, hogy a tőke tulajdona nem adhat, nem ad hatalmat egyik embernek a másik felett, míg a helyek tulajdona annál inkább.

Nem az szokott a baj lenni a tőkével, hogy van, hanem az, hogy nincs. Az tehát a kérdés, hogy miért nincs, vagy legalábbis miért nincs elég belőle. Hiszen tőkét, tehát gépeket és más hasonlókat az emberek tetszőleges mértékben tudnak előállítani, ha a termelés béklyói őket ebben meg nem akadályozzák. Földgömböt, tartózkodási és termelési helyeket ellenben nem tud az ember előállítani. A tartózkodási és termelési helyek, illetőleg a használatukért fizetett bérleti díjak ezért monopolisztikus jellegűek. „Mindenkinek egyenlő joga van élni, azaz a világon lenni – írta *Herbert Spencer Social Statics* című művében –, de ha valaki teljesen ki van zárva a Földgömbből, akkor annak nemhogy mindenki máséval egyenlő joga, de még lehetősége sincs még a fizikai létezésre sem, hacsak a Földgömb

¹¹ E nézetükben a bécsi iskola közgazdászaival osztoztak.

valamelyik része tulajdonosának kegyelméből nem. Annak ugyanis – folytatja tovább –, hogy egy embert rabszolgává tegyünk, két hatályos módja van. Az egyik az, hogy bezárjuk őt egy bekerített helyre, ahonnan nem engedjük kimenni, és esetleg korbáccsal kényszerítjük arra, hogy nekünk dolgozzék, a másik módja pedig az, hogy kizárjuk őt valamennyi tartózkodási és termelési helyből, így hajléktalanná, étel- és italnélkülivé, más szóval munkanélkülivé tesszük, úgyhogy már nem kell korbáccsal munkára kényszeríteni, hanem még ő könyörög bármilyen silányan díjazott munkáért.”

A tőke viszont, mondják a georgeisták, tetszőleges mértékben állítható elő, s ezért nem ad monopolisztikus hatalmat tulajdonosának embertársai fölött. „A tőke nem tud senkiből rabszolgát csinálni, a tőke csak megvásárolni tudja a valaki más által rabszolgává tett embert.” – idézi *Spencert az Állam és Polgár* 1936. november 1-jei száma.

A tartózkodási és termelési helyek nem romlandók, nem rozsdásodnak, nem kopnak, nem mennek ki a divatból, nem szállíthatók, és mindezek folytán az idő múltával, a lakosság növekedésével, a civilizáció normális haladásával forgalmi értékük és bérleti díjuk növekszik. Gyárakra, gépekre, fogyasztási javakra mindezek ellenkezője áll: romlandók, rozsdásodnak, kopnak, kimennek a divatból az idő múlásával, a kultúra és technika haladásával értékük csökken.

A gyárak, gépek, készletek tulajdonosai abban vannak érdekelve, hogy a tulajdonukban lévő emberi munkatermékeket felhasználják vagy eladják. A helytulajdonosok vagyona ellenben akkor is gyarapodik, ha a birtokukat paragon hevertetik, vagy nagyon rosszul hasznosítják.

Miért nincs hát elég tőke? És miért nem jut munkához a dolgozni akarók egy része? A georgeisták szerint az úgynevezett kapitalista társadalmakban ennek két fő oka van. Az egyik a tartózkodási és termelési helyek minden kötelezettség nélküli monopóliuma. A vállalkozónak, ha vállalkozni akar, vállalkozásához helyre van szüksége. A helyért fizetnie kell: meg kell vennie vagy ki kell bérelnie. Nem reális, hanem spekulatív árat kell fizetnie, mert mindenki tudja, hogy a telkek értéke emelkedik, és az árba azt bekalkulálja. A másik fő ok a keresetre és fogyasztásra kivetett, a termelést és fogyasztást üldöző és büntető adóztatás, amely számtalan esetben lehetetlenné teszi a vállalkozást. A rendelkezésre álló tőkék egy része telekbér, más része adó formájában vész el. E két fő akadályt kívánják kiküszöbölni a georgeisták az egyetlen adó rendszerével.

„Ma – írta az *Állam és Polgár* 1936-ban – a helyjáradék magánmonopóliuma és az adóállam idejében – e két akadály folytán – mindig kevesebb a munkaalkalom, mint a testi és szellemi munkát kereső ember. Sematikusan beszélve: minden munkát kereső 15 emberre csak 10 munkaalkalom esik, úgyhogy a munkabér a munkáért tülekedők egymás alá licitálása folytán

lemegy a megélhetés legalsó határára, sőt sokszor még lejjebb: ezen pedig nem segíthet semmi más, mint a két említett fő akadály eltávolítása. Akkor 15 munkára kész emberre nem 10, hanem 20 vagy 30 munkaalkalom esik, és a tőke licitálja le, munkáskézért versenyezve, saját hozadékát, és pedig a tőke megélhetésének legalsó határáig.”

Az *adóállam* kérdésére térek át. Alapul az Állam és Polgár egyik 1936-os cikkét használom fel, amelynek címe és kiindulópontja a következő volt: „Mi mindent kívántak és javasoltak a képviselők egy hónap folyamán a parlamentben.” A javaslatok felsorolása után a cikk leszögezi: „A fenti és a hozzájuk hasonló jó szándékú javaslatoknak túlnyomó része egyúttal annak a közvetett javaslatát is jelenti, hogy a kormányzati hatalom szorítson ki a népességből az eddigieknél is nagyobb összegeket adóban, amikor pedig, köztudomás szerint, a népesség már az eddigi terheket sem bírja, illetve szélső nélkülözésekkel reagál azokra is.”

Megállapítja továbbá, hogy bár az adókat látszólag a nagy jövedelműekre vetették ki, azok valójában hiánytalanul áthárulnak, mégpedig tetemes áthárulási költségekkel tetézve, közvetett utakon és módokon a legszegényebbre. A szegények, azok tehát, akik elemi szükségleteiket sem tudják kielégíteni, s életüket nyomorban élik végig, fogyasztási, forgalmi és százféle más adó alakjában kénytelenek létrehozni és fenntartani általuk soha nem használt és nekik még közvetve sem használó alsó, középső és felső iskolákat, szakiskolákat, egyetemeket, szépművészeti intézményeket, operákat, közkönyvtárakat, külföldi kollégiumokat, sportintézményeket, stadionokat, őket magukat féken tartani hivatott rendőröket és csendőröket, több száz-ezer közalkalmazottat, akikkel élőszóval alig és írásban is csakis bélyegadó-lerovással lehet beszélniük, pazar miniszteri fogadószobákat és autókat, pazar külföldi nagykövetségeket stb. stb. stb. Ezenkívül ők adják a haderő létszámának túlnyomó részét, és az esetleges háborúkban óriási számban hullanak el vagy válnak nyomorékká.

Számtalan jószándékú kívánság, amelynek csak kis részét adták elő a parlamentben, akaratlanul és öntudatlanul, a szegények nyomorának további fokozását is kívánja. Van ugyanis – folytatódik a cikk – két egyszerű, fontos és szomorú alapigazság, amelyet általában nem vesznek figyelembe.

Az egyik az, hogy a miniszterek és képviselők nem adnak és nem adhatnak a polgároknak semmi olyat, amit nem előbb maguknak a polgároknak a zsebeiből vettek ki, a másik pedig az, hogy a miniszterek és képviselők nem adhatnak a polgároknak annyit vissza, amennyit előzőleg a zsebükből adók formájában kivettek.

A kivetés és visszatevés ugyanis maga is pénzbe kerül. Azokat, akik ezt a műveletet elvégzik, szintén el kell tartani, a polgároktól beszedett és köztük újra kiosztandó összegekből.

Ez az, amit hivatalos kifejezéssel „adminisztrációnak” neveznek. Ezekben a költségekben bennevannak a személyzeti kiadások a különböző rangú vezetők fizetésétől a portások és sofőrök fizetéséig és a „dologi” kiadások, bútor, fűtés, világítás, rengeteg papíros, utazási költségek, autó, amelyek a beszedett és helyes és nemes célokra fordítandó összeg egy részét elemézzük. Néha 15–20, néha 20–30, néha 30–50 százalékát.

Egy szematikus példával élve: tegyük fel, hogy *A* egyénnek, társadalmi csoportnak vagy intézménynek abszolút semmije sincs, míg *B* egyénnek, csoportnak vagy intézménynek van 250 pengője. Tegyük fel továbbá, hogy a kormány nemes szándékkal pótolni és segíteni akarja *A*-t, és 100 pengőt akar neki adni. Kivesz tehát *B* zsebéből 125 pengőt, ebből kiad a dolog adminisztrálására 25 pengőt, és a maradék 100 pengőt *A*-nak adja. E kitűnő államférfiúi művelet folytán *A*-nak és *B*-nek most 225 pengője van. A művelet folytán azonban most *B* került nehéz helyzetbe, és jajveszékelní kezd. A jajveszékélés meghatja a parlamentet, és ugyanolyan támogatást követel *B*-nek, mint amelyet előzőleg *A*-nak adott. A kormány enged a jogos jajveszékélésnek, megsegíti a bajbajutott *B*-t, és pedig annyival, amennyit az első művelet folytán némileg leromlott pénzügyek engednek, tehát 80 pengővel. Jóságának megvalósítására az előzőleg ugyanolyan nemesszívű módon megsegített *A* zsebéből kiveszi a neki adott 100 pengőt, ebből ismét elkölt adminisztrációra 20 pengőt, és *B*-nek adja a maradék 80 pengőt. És így megy ez tovább, különösen, ha nemcsak egy *A* és *B*, hanem kívülük még számos *C*, *D* és *E* is jelen van, míg végül *A*-nak és *B*-nek és a többieknek semmije sem marad.

Ugyanez a folyamat zajlik le két állandóan egymással kártyázó ember között, ha egyformán értenek az illető kártyajátékhoz. A kártyajárás két ilyen játékos között hosszú időn belül teljesen kiegyenlítődik, tehát végül is oda jutnak, hogy mindketten pénzüknél vannak. Az eredmény csodálatosképpen mégis az, hogy mindkettő vesztett. Hova lett a pénzük? – kérdezhetjük. Belement a „pinkába”, a „kártyapénzbe”, abba, amit az állami életben adminisztrációnak neveznek.

A szematikus példa persze túlságosan jóindulatú. A valóságban milliós vagyonú és jövedelmű érdekeltségek kapják az állami támogatást szubvenciók, dotációk, behozatali vámok és kiviteli prémiumok alakjában, milliókat, amelyeknek minden fillérje úgy kerül össze, hogy a legszegényebb népesség harapás falatjából csípnek le előbb egy morzsát. Azok, akik az állam nevében gazdálkodnak, mások javai és munkaenergiái fölött rendelkeznek, a legkisebb személyes kockázat nélkül. Az ilyen, mások számlájára folytatott gazdálkodás nem jár felelősséggel. Óhatatlanul érvényesülnek benne gyakorlatlatlanságok, ügyetlenségek, gorombább szóval: ostobaságok; elkerülhetetlenül kedélyes, laza, könnyelmű gazdálkodássá válik, és nagy valószínűséggel eljut

a rosszhiszemű és bűnös irányításhoz, a nepotizmushoz, a megvesztegetettséghez, a sikkasztáshoz.

Annál valószínűbb mindezek bekövetkezése, minél több és minél nagyobb feladatot vállal magára az állam, s minél nagyobb hatalom jut benne azoknak, akik mélyen meg vannak arról győződve, hogy egy külön embercsoportnak kell a többiek gondozójává és gyámjává lennie, az együgyűek paradicsomát megvalósítania.

De térjünk vissza a jóhiszemű javaslatok nemes szándékú megvalósításához – megy tovább a cikk szerzője, *Pikler J. Gyula*. Némelyikük valóban kellemesebbé és előnyösebbé teszi az ország lakóinak életét. Ilyenkor, tehát az okos javítások, okos közkiadások esetében, a tartózkodási és termelési helyek értéke, ára, bére pontosan annyival emelkedik, amennyivel az adott országban az élet javult. Az okos közkiadások terhét is a közönség, a termelés és a fogyasztás viseli; a kiadásokból származó esetleges előnyöket azonban a helyérték és helyjáradék nyeli el. A közönség tehát annyit vesz a vámon, amennyit nyert volna a réven.

A „georgeista” eszmékből utoljára a *megvalósítás módjára vonatkozó elképzelést* ismertetem. Mint az eddigiekből is kiderült, a javaslat lényege a földjáradék, helyesebb kifejezéssel élve a helyjáradék eladóztatása.

Célszerűnek látszik e ponton néhány dologra emlékeztetni. Először is, mi a helyjáradék? Nem más, mint mindazok a jövedelmek, mindazok az előnyök, amelyeket egy darab területnek, egy bizonyos helynek a tulajdonjoga nyújt. Ezt a helyjáradékot más szóval helypénznek is nevezhetjük.

Arra is célszerű emlékeztetni, hogy helypénzt mindenki fizet. Ha valaki valahol lakást bérel, akkor az általa fizetett lakbér három részből áll. Egyik része az állami vagy községi adó, másik része a lakás használatának a díja, a harmadik, többnyire legnagyobb része pedig a lakás fekvéséért fizetett díj. Szinte felesleges arra figyelmeztetni, hogy magasabb bért kell fizetni a város centrumában, mint a periférián, és hogy minden fekvésbeli előnyért, tehát a napos oldalért, a szép kilátásért stb. külön díjat kell fizetni.

Mindez természetesen nemcsak arra vonatkozik, aki lakást, hanem arra is, aki üzlethelyiséget, vendéglőnek, irodának alkalmas helyiséget bérel.

Vonatkozik a mezőgazdasági földekre is. Magyarországon még mindig számon tartják az úgynevezett kataszteri tiszta jövedelmet, amely a művelési ágakat és a föld minőségét veszi alapul, holott mindenki tudja, milyen mértékig befolyásolja egy földdarab értékét, illetőleg a belőle származó jövedelmet annak fekvése, például a városhoz, esetleg Budapesthez való közelsége.

A föld-, telek-, helytulajdonos sokszor nem adja bérbe az általa birtokolt helyet, hanem maga használja. A lényegen ez nem változtat. A helytulajdonos ebben az esetben is helyjáradékot élvez. Pontosán annyit, amennyit az általa birtokolt helyért kapna, ha azt bérbe adná.

Talán szokatlan és furcsa ez annak, aki telkek vásárlásával vagy bérlésével eddig még gondolatban sem foglalkozott. Ezzel kapcsolatban hadd idézzem megint Piklert: „Ha valakitől, aki csak távolról is konyít hozzá, egy Kossuth Lajos utcai telek négyzetölenkénti forgalmi értékét kérdezzük meg, úgy az sohasem fogja azt kérdezni, és soha nem lesz arra kíváncsi, hogy áll-e és milyen ház azon a telken – és ugyanez áll mezőgazdasági földek, bányák stb. értékére nézve –, hanem úgy fogja ezt a kérdést érteni, és úgy fog iparkodni reá felelni, hogy mit érne ez a telek négyzetölenként, ha teljesen üres volna. A gyakorlat, a telek- és földpiac, mindig és mindenütt külön tartja magának a pusztá vagy pusztának képzelt hely értékét az illető helyen lévő esetleges építmények értékétől.”

Emlékeztetni kell végül arra, hogy a tartózkodási és termelési helyek értéke és járadéka tisztán ösztársadalmi termék. Nem függ semmi egyébtől, mint a társadalom számbeli, kulturális, civilizációs, technikai és tudományos fejlettségétől, a társadalmi szerkezet helyességétől és hatékonyságától. A forgalmi érték és járadék emelkedésére való spekuláció semmi egyéb, mint a társadalom további haladásának remélése és leszámítolása.

Amerikában a bevándorlás kezdetekor a javaknak, az emberi munkatermékeknek, különösen a tőkének, szerszámoknak és gépeknek, valamint a fogyasztási javak raktárainak az árai óriásiak voltak, a kamatláb pedig 50–100 százalék volt havonként, míg a tartózkodási és termelési helyek értéke és járadéka akkor majdnem nulla volt. Helyet majdnem ingyen lehetett kapni. A civilizáció és kultúra haladásával ez az állapot az ellenkezőjére fordult: a szerszámok, gépek, fogyasztási javak olcsókká váltak, a termelési és tartózkodási helyek értéke viszont annyira felemelkedett, hogy vannak olyan helyek, amelyeknek egy négyzetmétere annyiba kerül, mint amennyiért a fejlődés kezdetén egy-egy országnyi területet meg lehetett venni.

Mindezek alapján Pikler és Sós a következőket javasolták.

Első lépésben országos és községenkénti térkép és kataszter felállítását, amely az egyes terület egységeknek a fekvését, a méretét és a forgalmi értékét tünteti fel. E feladat igen könnyen, minimális költséggel oldható meg. „A telkek és földek négyszögölenkénti vagy holdankénti értékét ugyanis – írja Sós – a közvélemény, a piac, minden tulajdonos és minden más érdekelt amúgy is nagy figyelemmel és pontossággal nyilvántartja, ennek folytán ezek az értékek a nyilvánosság előtt ismeretesek. A hivatalnak csak regisztrálnia kell az ismert értéket, a regisztrálás helyességét pedig mindenki ellenőrizheti.” Sós hivatkozik arra, hogy az első világháború után Budapesten már készítettek értékatasztert, igen rövid idő alatt, kis költséggel, pontosan és súrlódásmentesen. A telekértékadókat sokan elleneztek, de az értékataszter korrektségét senki sem vonta kétségbe.

A kataszter felállítása után *második lépésben* félszázalékos értékadó kiveté-

sét javasolták, tehát olyan adó kivetését, amelynek évi összege a föld, a hely értékének fél százalékát teszi ki. Ezzel párhuzamosan pedig minden más ingatlanadónak olyan mérvű csökkentését, amely megfelel az így beszedett többlet összegének.

A továbbiakban ennek a félszázalékos értékadónak a fokozatos növelését kívánták, olyan módon, hogy hosszú idő után az adónak a hely értékéhez viszonyított aránya elérje a szokásos kamatlábat, amely abban az időben évi 5 százalék volt. Ezzel párhuzamosan pedig minden más adónak a fokozatos eltörlését javasolták. Számításaik szerint a magyarországi helyek értéke után fizetett 5 százalék jóval felülmúlta volna az akkori közületi kiadások összegét.

Az így befolyt többletbevételről az volt az elképzelésük, hogy annak egy részéből a közszolgáltatásokat kell javítani, másik részét pedig a polgárok között kell kiosztani, évjáradék formájában.

Mit gondoljunk erről a javaslatról, fél évszázaddal később, egészen más viszonyok között?

Ma már bizonyosan nem tartható az egyetlen adó ideája, nem tartható *Sós*nak az a feltevése, hogy a földjáradék teljes összege felülmúlná a közületi kiadások összegét. Úgy tudjuk, hogy a bruttó hazai termék 64 százalékát vonja el az állam, a beszedett összeg tehát jóval – sőt valószínűleg többszörte – nagyobb, mint amennyi a helyjáradék teljes eladóztatásából származnék. Akkor is így lenne ez – bár kisebb mértékben –, ha az adók és elvonások arányát 50 százalék alá lehetne szorítani. A helyjáradék teljes igénybevétele sem tenné tehát lehetővé minden más adó eltörlését.

Nem is lenne ésszerű, ha a fiziokraták és a georgeisták kettős javaslatát – a teljes gazdasági szabadságot és a minden más adót kizáró helyértékadó – az összes gazdasági betegséget gyógyító panacéának tekintenénk. *Quesnay* idejében még igaz lehetett, hogy „a tulajdonosok, az uralkodó és az egész nemzet érdekében az adót teljes egészében a földjáradékra kell kivetni, mert minden más adó a természet rendjébe ütközik, mert árt az újratemelésnek és magának az adónak, úgyhogy végül az adó magára az adóra hull vissza”.¹² Az idők változtak: érvényes maradt a mondat második fele, de ma már nem helyettesíthető minden más adó a földjáradék eladóztatásával.

1880-ban, Lausanne-ban minden bizonnyal végrehajthatónak látszott *Walras* terve, legalábbis ezt bizonyítják bonyolult, de mindig elegáns számításai. Logikájának hatása alól senki sem vonhatja ki magát (elvégre ő volt a legélesebb eszű közgazdász), korunk embere mégis kételkedni kezd, amikor azt olvassa, hogy ez úton tökéletesen megvalósul a társadalmi igazságosság.

¹² Francois Quesnay: *Tableau économique des Physiocrates*, Paris, 1969., 51. oldal

Sós és Pikler idejében a nemzeti jövedelem egyötödét vitték magukkal az akkor is túlméretezett állami kiadások. Az intervencionizmus és a pazarlás leépítése ezt az arányt jócskán csökkentette volna. Ezért gondolta Sós, hogy a földjáradék teljes eladóztatása minden más adót kiválthatna.

Mindnyájunk számára nyilvánvaló, hogy azóta túlságosan fejünkre nőtt az állam, és szeretnénk visszafordítani azt a folyamatot, amely túlzott hatalmához vezetett. Szabályok bilincseiben, adóterhektől fojtogatva lényegre mutatónak kell elismernünk a korábban mellőzött és figyelmen kívül hagyott gondolatokat. Földek és telkek értékének nyilvántartásba vételét kívánták (és egyszer, 1917 után budapesti viszonylatban könnyűszerrel meg is valósították), és valóban, mi lehetne ennél sürgetőbb? Második lépésben félszázalékos helyértékadó javasoltak, más adóterhek egyidejű csökkentésével. Napnál világosabb, hogy ez a lépés könnyen, veszély nélkül tehető meg, hogy ez az adó jobb gazdálkodásra ösztönöz, míg más adók – például a vállalati nyereségadó – vele párhuzamos csökkentése előnyös a termelőknek is, a fogyasztóknak is. Hároméves időközökben akarták a további lépéseket megtenni a helyjáradék teljes eladóztatásáig, mindig ennek emelésével egyenlő mértékben csökkentve a termelést büntető adókat, mindig okulva a tapasztalatokon és figyelve a közvéleményre. Meg kellene fontolnunk és meg is kellene valósítanunk ezeket a javaslatokat.

Kemény István

SÓS ALADÁR

Szabadság és gazdaság

ELMÉLETI ÁLTALÁNOS
KÖZGAZDASÁGTAN
(RÉSZLETEK)

VÁLOGATOTT ÍRÁSOK

Göncöl Kiadó ◆ Budapest, 1991

A kötet kiadásához támogatást nyújtott az AGROBANK RT
és a Soros Alapítvány

A válogatás a Magyar Henry George Társaság Sós Aladár Munkabizottsá-
gának közreműködésével készült. A munkabizottság tagjai *Fáy Árpád,*
Kemény István, Kéri György, dr. Kertes István (elnök), *Kónya Balázs,*
Ravasz Károly és Szabó Judit voltak.

A bevezetőt írta:
KEMÉNY ISTVÁN

© Kéri György, Budapest, 1991

A címlapon Sós Aladár akvarellje látható, amely a Marosvásárhelyi
Kulturpalota egyik tervéhez készült